

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Княжук Олена Петрівна

ІНТУЇЦІЯ В КОНТЕКСТІ ЕВРИСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ МИСТЕЦТВА

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук з спеціальності 09.00.08 - естетика

КИЇВ-1997

Дисертацією є рукопис

Дисертаційне дослідження виконане у Київському університеті
імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор Левчук Л.Т.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор Лях В.В.,
кандидат філософських наук,
доцент Лебединська І.В.

Провідна установа - Черкаський державний університет
ім. Б.Хмельницького

Захист відбудеться "20" листопада 1997 р. о 15 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д. 01.01.39 при Київському університеті імені
Тараса Шевченка за адресою: 252037, м. Київ, вул.Володимирська, 60
ауд. 330

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розісланий "23" вересня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

Кучерюк Д.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. Інтуїція, феномен якої тривалий час привертає увагу дослідників, - складне, багатогранные явище, що спроможне оптимізувати процес творчості. Їй належить важливе місце в творенні наукових, технічних і художніх інновацій, оскільки вона може надати пізнанню та творчості нового імпульсу, зазначаючи напрямок подолання проблемної ситуації. У мемуарній літературі описано багато випадків вирішення проблеми за допомогою інтуїції. Про продуктивну роль інтуїтивного здогаду в творчому акті свідчать митці, вчені, винахідники.

На сучасному етапі розвитку науки поглиблення рівня теоретичного осмислення феномена художньої творчості вимагає розкриття природи та специфіки її евристичних компонентів. Одним із них є інтуїція митця.

Евристичний момент художньо-творчої діяльності можна розглядати в декількох аспектах. Насамперед, поява мистецької інновації (як і будь-якої інновації взагалі) пов'язана з ситуацією невизначеності: з виходом за межі відомого та загальноприйнятого. Тут має місце проблемна ситуація, коли автору до певного моменту незрозумілі або невідомі шляхи і засоби вирішення поставленого завдання. В зв'язку з цим потребує вивчення проблема евристичних можливостей інтуїції як чинника художньо-творчої діяльності. Вона не тільки не розроблялась на достатньому теоретичному рівні, але в принципі не вичленялась як відносно самостійна в межах загальної теорії художньої творчості. Кращому розумінню природи інтуїції та її ролі при творенні мистецької інновації також сприяє дослідження її причинно-факторної системи. Це питання вимагає всебічного та поглибленого аналізу. Розробка теоретичних засад і виявлення механізмів генерування інтуїтивного рішення творчої проблеми в художньо-творчому акті теж є одним із важливих завдань не лише естетики, але й гносеології та психології творчості. Без його вирішення важко виявити сутність і природу даного явища.

Дослідження вказаних питань сприяє кращому розумінню феномена інтуїції та створює теоретичне підґрунтя для розробки практичних рекомендацій відносно стимулювання розвитку цієї здібності у людини-митця і використання ним її в своїй творчій діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема інтуїції викликає інтерес у дослідників на протязі тривалого часу. Існує багато думок

про природу, сутність, характерні ознаки даного явища. Його розуміють і трактують з різних теоретико-методологічних позицій в залежності від історичної епохи, рівня розвитку науки, особистих наукових вподобань та світоглядних переконань дослідників.

Вивчення інтуїції започатковане Платоном, який вважав її явищем безпосереднього осягнення сутності особливої предметної сфери - "абсолютних ідей" об'єктів дійсності. На думку Арістотеля, за її допомогою людиною безпосередньо пізнаються основи, першопринципи знання. Явищем, яке сприяє набуттю знань про вищу, надприродну реальність, розуміли інтуїцію Августин і Микола Кузанський. Сенсубельним явищем, спрямованим на розкриття глибин людського духу і властивостей предметів зовнішнього світу, трактував її У.Оккам. Рационалісти Нового часу, Дж.Локк, А.Шопенгауер дотримувались думки про її раціональну природу. Інтуїція є феноменом безпосереднього осягнення сутності предметів і явищ дійсності (Р.Декарт, Г.В.Лейбніц, А.Шопенгауер), загальних зв'язків та відношень дійсності (Б.Спіноза, Ф.Шеллінг). Останній в пізній період творчості почав вважати її екстатичним, надраціональним феноменом розуміння сутності індивідуальної свідомості. А.Бергсон мав уявлення про інтуїцію як про алогічне, неінтелектуальне явище, яке має адаптаційне значення для людини, оскільки направлене на осягнення особливої предметної сфери - "життєвого пориву" природи. На думку М.О.Лоського, вона сприяє миттєвому розумінню металогічних основ буття, феноменів індивідуальної свідомості, сутності об'єктів природного середовища, внутрішнього світу людей. Явищем, що має дорациональний характер і є необхідним в духовно-культурній практиці, художньому пізнанні, творчості, трактує інтуїцію К.Г.Юнг.

На сучасному етапі розвитку науки вітчизняні та зарубіжні дослідження даного явища здійснюються в декількох напрямках. Специфіка його як психологічного феномена, пов'язаного з позасвідомими сферами психіки людини, аналізується в межах психології творчості, когнітивної психології тощо. Зокрема, теоретичне осмислення природи інтуїції здійснювали І.М.Морозов, А.А.Налчаджян, О.Я.Пономарьов, О.Г.Спіркін, А.Є.Шерозія. Експериментальні дослідження її сутності та специфічних ознак зроблені Дж.Віккерсом, Дж.Гоуеном, Р.Олтоном, К.Факаоару та ін.

Виявленню психофізіологічних механізмів формування інтуїтивного здогаду займаються Р.М.Березна, І.Я.Грановська, В.С.Ротенберг. На їх думку існування даного явища пов'язане з функціональною асиметрією мозку людини, а саме функціонуванням образного мислення на базі правої півкулі головного мозку.

Питання історико-філософського аналізу трактувань інтуїції в європейській науковій думці знайшло відображення в монографіях В.Ф.Асмуса "Проблема інтуїції в філософії і математиці (Нарис історії: XVII-початок XX ст.)" та В.В.Ляха "Критика інтуїтивізму сучасної буржуазної філософії".

Як розробки моделей гносеологічних механізмів генерування інтуїтивного рішення в науково-творчій діяльності постають концепції В.Р.Іріної та А.О.Новікова (уявлення про "криптогнозу" як набуте, але забуте знання, яке виступає чинником формування інтуїтивного здогаду), Г.У.Лихошерстних (думка про позасвідому пошукову схему, за допомогою якої здійснюється оцінка варіантів рішення проблеми), О.В.Славіна (ідея про невербалізоване знання, зміст якого інтерпретується на базі системи минулого чуттєвого досвіду і системи знаків та формул мови).

Є.Л.Фейнберг в своїх працях, зокрема в монографії "Дві культури: інтуїція і логіка в мистецтві та науці", досліджує специфіку різновидів даного явища - "інтуїції-судження" як прямого вбачання істини без дискурсивного обґрунтування та "інтуїції-здогаду" як допоміжного евристичного елементу пізнання, що передбачає формально-логічне опосередкування або практичну перевірку. О.С.Кармін та Є.П.Хайкін в книзі "Творча інтуїція в науці" пропонують виділити два види даного явища: ейдетичну інтуїцію та концептуальну. Перша сприяє появі нових наочних образів на основі існуючих в науці понять, а друга - творенню нових наукових понять на базі набутих раніше наочних образів.

В межах естетики досліджує роль інтуїції в формуванні естетичного смаку С.І.Іваненко. Зв'язок її з уявою аналізується Є.Я.Басіним, В.Ф.Горбачевським, І.В.Лебединською. Значенню інтуїції в художній творчості приділяють увагу М.В.Гончаренко, Г.О.Давидова, Л.Т.Левчук, Б.С.Мейлах та ін. В художньо-творчому акті дане явище, як позасвідомий імпульс, сприяє злетам думки митця, наслідком появи яких є поява нових, оригінальних рішень творчої проблеми.

Разом з тим треба зауважити, що проблема дослідження причинно-факторної системи формування інтуїтивного здогаду в художньо-творчому акті, його евристичного потенціалу в художній творчості ще не знайшла відповідного висвітлення в літературі. Необхідним кроком в подальшій розробці проблеми є її цілісне осмислення, оскільки конкретні аспекти вивчення недостатні для з'ясування сутнісних параметрів явища інтуїції та його евристичних можливостей в художньо-творчій діяльності.

Об'єкт дослідження. Інтуїція як феномен суб'єктивної реальності.

Предмет дослідження. Причинно-факторна система явища інтуїції, його механізми та евристичні можливості в художньо-творчому акті.

Мета дослідження полягає в аналізі евристичного потенціалу інтуїції в художньо-творчому процесі на основі розгляду її причинно-факторного, структурно-компонентного, змістово-функціонального аспектів існування.

Завдання дослідження. У відповідності з поставленою метою передбачається:

а) визначити сучасний науковий статус поняття "інтуїція" на основі узагальнення матеріалу з проблеми інтуїції в історії науки, окреслення відмінностей в розумінні та трактуванні її дослідниками різних філософських напрямків, виявлення обсягу даного поняття через розгляд його етимології і семантичний аналіз зафіксованих в сучасній науковій літературі (філософській, психологічній, естетичній, літературознавчій, педагогічній тощо) смислових одиниць даного поняття;

б) розглянути наявні в науковій літературі моделі формування інтуїтивного здогаду (гносеологічні, психологічні, психофізіологічні) та розробити модель гносеологічного механізму генерування інтуїтивного рішення, що базується на уявленні про неактуалізовану свідомістю людини інформацію як провідного елемента його причинно-факторної системи;

в) з'ясувати специфіку та роль неактуалізованої естетичної інформації в появі інтуїтивного рішення творчої проблеми;

г) дослідити особливості суб'єктивного компонента причинно-факторної системи виникнення живописної антиципації, проаналізувати роль і можливості інтуїції митця в творенні живописного передбачення майбутнього, на основі чого окреслити потенціал даного явища як чинника художньої творчості;

д) виявити специфікуючі характеристики живописної антиципації через дослідження фактів передбачення майбутнього в жанрі портрета; здійснити порівняння феноменологічних ознак живописної та художньо-літературної антиципації.

Методологічні засади та теоретичні джерела дослідження визначені специфікою предмета дослідження і викладеним вище розумінням його завдань. Дисертант спирався на понятійно-категоріальний апарат сучасної естетичної науки: естетичне почуття, естетична оцінка, естетичний ідеал, художній образ, вид, жанр

мистецтва. Важливе методологічне значення для даної праці мають ідеї про адекватність відображення реальності суб'єктом як індивидом та детермінованість свідомості людини специфікою її діяльності. Як фактичний матеріал автором були залучені результати психологічних та мистецтвознавчих досліджень. В дослідженні застосовується комплекс методів: історико-філософський, типологізації, описовий, порівняльний, метод експертних оцінок, а також аналізується біографічний матеріал та художня спадщина.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі всебічного аналізу проблеми інтуїції як особливого феномена суб'єктивної реальності, що допомагає оптимізувати творчу діяльність, зокрема художню творчість, та виступає евристичним чинником подолання творчого завдання. Основні ідеї та висновки, які становлять наукову новизну і виносяться на захист, полягають в наступному:

- поняття інтуїції набуло статусу загальнотеоретичного терміна, про що свідчить сфера його застосування; водночас відсутність загальноприйнятої дефініції інтуїції обумовлюється специфічністю і складністю явища, яке вона фіксує; полісемічність поняття вимагає його подальшої розробки. Пропонується таке визначення даного поняття: інтуїція - це явище осягання істини без її дискурсивного виведення, яке базується на здатності розширеного сприйняття дійсності та є інформаційним "стрибком" внаслідок збагачення предметної бази аналізу проблеми. В ньому фіксується функціонально-змістовий та причинно-факторний аспекти явища. А також воно, як родове, зазначаючи сутнісні характеристики інтуїції, сприяє розрізненню понять "інтуїтивний процес", "інтуїтивне рішення", "інтуїтивність", які відображають відповідно протікання, результат (продукт) і суб'єктивну основу (умову) появи явища. Вони виступають видовими поняттями по відношенню до поняття "інтуїція";

- чинником генерування інтуїтивного рішення творчого завдання виступає неактуалізована свідомістю людини інформація про об'єкти реальності, які відображаються нею в процесі анінтенціонального (загального) пізнання дійсності. Суб'єктом діяльності, як правило, не актуалізується: невимовна невербальна, проксемічна, експресивно-екстралінгвістична невербальна, контекстна вербальна та неявна інформація про актуальну проблему. Неактуалізована інформація є основою збагачення і розширення предметної бази аналізу завдання, формування продуктивних орієнтирів пошуку шляхів і засобів вирішення проблеми;

- важливою формою неактуалізованої інформації, що відіграє евристично-продукуючу роль при появі інтуїтивного рішення, виступає

естетична інформація, яка набувається суб'єктом діяльності при неспеціальному естетичному сприйнятті дійсності. Вона є базою додаткових даних (знань), евристично цінних для пізнавальної та творчої діяльності митця: інформації про неповторно-особливе (характерне) в об'єктах дійсності, даних про імовірно-статистичні зв'язки і відношення між елементами реальності;

- суб'єктивною основою формування інтуїтивного здогаду про шляхи подолання проблеми є інтуїція митця, як необхідний компонент причинно-факторної системи творення інтуїтивного рішення художньо-творчого завдання. Вона має передумовою розширене загальне сприйняття дійсності, високий рівень сенсорної відкритості (на рівні візуальної інформації), вразливість, емоційність особистості. Художник з високим рівнем розвитку інтуїтивної здібності набуває збагаченого (в порівнянні з іншими людьми) візуально-предметного досвіду в процесі анінтенціонального пізнання світу. Неактуалізована інформація, набута в його межах, виступає основою формування рішення творчого завдання, зокрема при появі картини-антиципації;

- евристичні можливості інтуїції, як чинника художньої творчості, найбільш наочно виявляються при виникненні художньої антиципації як специфічного мистецького передбачення. Живописна антиципація в жанрі портрета за гносеологічними ознаками є специфічним знанням про модель, яка виступає об'єктом художнього пізнання і відображення, та художника, як суб'єкта пізнання. За змістом - це фактичне знання, яке описує об'єкт в плані його біологічних ознак, соціальних якостей і психологічних характеристик. До його складу входять два компоненти: один за ступенем достовірності є аподиктичним знанням, а інший - гіпотетичним (особистісні враження суб'єкта про модель). Антиципація є динамічно-статистичним передбаченням; їй притаманні пізнавальна, прогностична, проєктивна і критична функції. За формою репрезентації - це позанаукове знання, носієм якого виступає картина. Подання невербальними засобами обумовлює своєрідність живописної антиципації: алегоричність, пластичність вираження, насиченість змістами.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати проведеного дослідження доповнюють та поглиблюють характеристику інтуїції як гносеологічного явища, її ролі та можливостей в художній творчості. Це в подальшому може використовуватись при вивченні конкретних проблем художньої творчості. Естетичний аналіз проблеми сприятиме подальшій розробці міждисциплінарних досліджень, а також буде в нагоді при складанні курсів з естетики, мистецтвознавства, історії науки, історії філософії, психології художньої творчості.

Апробація дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в 7 публікаціях, апробувались в доповідях на людинознавчих філософських читаннях "Гуманізм. Людина. Духовність" (Дрогобич, 1993), III Міжнародній науково-практичній конференції "Творчість. Культура. Гуманізм" (Київ, 1993), Міжнародній науково-практичній конференції "Талановита особистість: сім'я, школа, держава" (Київ, 1994), Міжрегіональній науковій конференції "Культура педагогічного спілкування як фактор гуманізації сучасної освіти" (Суми, 1996), наукових читаннях з нагоди 60-річчя від дня народження А.С.Канарського (Київ, 1996).

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох глав, двох додатків, списку літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, розглянуто стан наукового дослідження проблеми, окреслено об'єкт, предмет, методи, джерела дослідження, його мету та завдання, сформульовано положення, які виносяться на захист, розкрито їх наукову новизну, показано методологічну основу дослідження, практичне значення результатів, отриманих в процесі вивчення та аналізу проблеми.

У першій главі "Проблема інтуїції в історії науки", присвяченій історико-логічному аналізу проблеми інтуїції та розгляду зафіксованих в сучасній науково-довідниковій літературі смислових одиниць даного поняття, досліджуються феноменологічні характеристики явища інтуїції, визначається обсяг його поняття, окреслюються відмінності в розумінні та трактуванні його дослідниками різних філософських напрямків.

Здійснене узагальнення матеріалу з проблеми інтуїції в історії науки, етимологічний і семасіологічний аналіз її поняття дають підставу вважати, що поняття інтуїції, широко вживане в різних галузях сучасної науки, на сьогодні трактується неоднозначно. В якості його денотата фіксуються різноманітні предмети та явища об'єктивної реальності, феномени суб'єктивної реальності, особливі об'єктно-суб'єктні відношення в пізнавальному і творчому процесі. Це визначає існуючу полісемічність даного поняття. В історії філософії та психології, в сучасній науці інтуїція розуміється і специфічною формою або видом пізнання, і особливою здібністю суб'єкта пізнання або творчості, і специфічним способом пізнання, і кінцевим результатом особливого пізнавального акту.

Відсутність єдиної та вичерпної дефініції поняття інтуїції обумовлена специфічністю та складністю даного явища, як гносеологічного і психологічного факту. Фіксація окремих моментів, граней, властивостей, функцій феномена зумовлює вживання поняття інтуїції в досить різних значеннях і контекстах.

Здійснений аналіз існуючих основних концепцій інтуїції та зафіксованих в сучасній науково-довідниковій літературі смислових одиниць її поняття дає можливість визначити феноменологічні характеристики, які відрізняють її від інших гносеологічних і психологічних явищ. Гносеологічними ознаками інтуїції виступають її поширеність, безпосередня очевидність, стрибкоподібний характер появи інтуїтивного здогаду. Психологічними ознаками є

неусвідомленість (або недостатня усвідомленість) процесу його протікання, швидкість генерування інтуїтивного рішення.

Розгляд явища на емпіричному (феноменологічному) рівні не сприяє виявленню сутності інтуїції. Більш конструктивним є аналіз її в змістово-функціональному і причинно-факторному аспектах. Такий підхід до вивчення феномена сприяє виділенню та дослідженню його сутнісних, атрибутивних характеристик; виявленню детермінант його появи; окресленню його специфіки як складного гносеологічного явища; аналізу механізмів його генерування; розкриттю його потенціалу як фактора творчості і пізнання. Зазначене дає підставу вважати інтуїцію явищем недискурсивного вирішення проблеми в ситуації неповних для формально-логічного висновку первісних інформаційних даних, яке базується на здатності розширеного сприйняття людиною дійсності та є інформаційним "стрибком" внаслідок збагачення предметної бази її аналізу. Така дефініція відповідає есенціональному рівню відображення явища, фіксує його найбільш характерні ознаки та окреслює його специфіку. Процесуальний аспект, тобто розгортання явища, фіксується поняттям "інтуїтивний процес", продукт (результат) - поняттям "інтуїтивне рішення", а притаманна людині специфічна здатність подолання проблеми за його допомогою, тобто суб'єктивна умова (основа) існування явища, зазначається поняттям "інтуїтивність". Таке розрізнення і розведення понять сприяє більш коректному термінологічному їх використанню при розгляді різних аспектів феномена, більш глибокому його аналізу.

У другій главі "Механізми генерування інтуїтивного рішення творчої проблеми" здійснюється розгляд наявних в літературі концептуальних моделей механізмів формування інтуїтивного здогаду і пропонується модель його виникнення, що базується на ідеї про неактуалізовану на певний момент свідомістю людини інформацію як провідного фактора його появи, в структурі якої важливим евристично-продукующим компонентом виступає естетична інформація.

Інтуїція може розглядатися в змістово-функціональному, процесуальному, структурно-компонентному, результативному, феноменологічному, особистісному планах. Розгляд механізмів генерування інтуїтивного рішення є дослідженням даного явища, насамперед, в двох перших аспектах, і відповідає есенціональному рівню його відображення.

В основу авторського розуміння моделі гносеологічного механізму формування інтуїтивного рішення покладено уявлення про неактуалізовану свідомістю суб'єкта творчості інформацію про об'єкти дійсності, як основного чинника його творення. Базою її появи

виступає інформація про предмети, явища, процеси, які відображаються ним в процесі безпосередньої життєдіяльності та спеціального опрацювання проблеми. Вона до певного моменту не знаходиться в фокусі уваги суб'єкта. Це свідчить, що така інформація є результатом анінтенціонального (загального) пізнання дійсності.

Використане поняття "неактуалізована інформація" синонімічна "неосновній", "додатковій", "неявній", "контекстній" інформації. Оперування саме ним обумовлюється тим, що воно є опозиційно-відносним до поняття "актуалізована інформація". Кожне із них зазначає один із полюсів наявної сукупності характеристик інформаційних даних, які набуваються при взаємодії людини з дійсністю і фіксуються нею. Тобто, воно є більш коректним, оскільки глибше розкриває та повніше фіксує зміст даного явища.

При вирішенні будь-якого завдання (творчого, пізнавального тощо) має місце оперування як актуалізованою інформацією про проблему, так і неактуалізованою. Актуалізований масив інформаційних даних базується, насамперед, на усвідомленні основних завдань і методів діяльності суб'єктом творчості та на артикульованих, експлікованих знаннях. Останні закріплені в певних поняттях, судженнях. Тобто, увага дослідника в даному випадку зосереджена на тих сторонах, моментах, властивостях, функціях, відношеннях об'єктів відображення і власних станів, які, на його думку, є найбільш цінними для продуктивної діяльності.

Але завжди існує неактуалізована, неосновна, додаткова, невимовна інформація про наявну проблемну ситуацію. Вона може, насамперед, бути неартикульованою вербально, оскільки полягає в схемах сприйняття реальності, міміці, пантоміміці, практичних та інтелектуальних навичках тощо людини; проксемічних характеристиках організації діяльності; специфіці емоційного забарвлення і виразності мови (темп, тональність, інтонація, паузи і т.п.). Тобто, це невербальна інформація про ситуацію. Вона невіддільна від її індивідуального носія, детермінується і залежить від його вроджених, набутих якостей та наявного досвіду (життєвого, професійного). В силу цього вона за своєю природою і специфікою є неексплікованою. Це "особистісне знання", часткова передача якого можлива лише за рахунок імітації, наслідування.

Неактуалізована інформація може також ґрунтуватися на семантичних зв'язках, відношеннях і узагальненнях, які включені в інформаційний масив проблеми. Це інформація про використання і комунікацію певних мовних виразів, їх відношення до позначуваних ними об'єктів дійсності в плані їх адекватності (повної або часткової).

Тобто, вона за своєю суттю є контекстною вербальною інформацією про проблему.

При вирішенні проблемного завдання завжди існує фоновий комплекс інформаційних повідомлень і сигналів про оточуюче середовище і власний стан, який актуально не сприймається суб'єктом із-за його складності (в плані масштабності, комплексності, релятивності) або відсутності безпосереднього зв'язку з цілями пошукової активності. Така евристично цінна інформація відіграє продуктивну роль в формуванні інтуїтивного рішення. Але вона затінена іншими сигналами, повідомленнями, які більш рельєфно проступають для суб'єкта творчості через його зацікавленість ними, або ще не потрапили в сферу його прямого інтересу. Це неявна інформація про проблему.

Неактуалізована інформація виступає основою збагачення і розширення предметної бази аналізу проблемної ситуації. Її актуалізація сприяє появі нових орієнтирів пошуку у суб'єкта, детермінує його мотиваційну систему. Вона активізує пошук та вибір нових методів і принципів діяльності. Тому неактуалізована інформація виступає евристичним, оптимізуючим, селективно-коригуючим чинником генерування рішення творчого завдання.

Формою неактуалізованої інформації, яка відіграє евристично-продукуючу роль при формуванні інтуїтивного рішення художньо-творчої проблеми, є естетична інформація про об'єкт художнього відображення і взаємодію з ним естетичного суб'єкта. В ній відображається наявність або відсутність у об'єкта естетично цінних для митця ознак, якостей тощо. Її специфікуючою ознакою можна вважати виражений аксіологічний характер.

Базою естетичної інформації виступає, насамперед, загальне естетичне сприйняття реальності. Вона є результатом розширеного сприйняття об'єкта художнього відображення, при якому фіксуються характеристики останнього, що залишились до певного моменту поза увагою суб'єкта художньої творчості. Тобто, вона є джерелом додаткових знань, евристично цінних для творчої і пізнавальної діяльності митця. На її основі у нього за аналогією формується в образній формі інтуїтивна "підказка" рішення творчого завдання. Дифузність пізнавальної, мотиваційної та емоційної сфер людини зумовлює її продуктивну роль в творчості. Це фактор, який сприяє інтегруванню інтелектуальних зусиль, вольових імпульсів і емоційно-чуттєвих станів митця, на основі чого у нього формується інтуїтивний здогад про шляхи і засоби подолання проблеми. Отже, вона стимулює когнітивні і креативні здібності людини в процесі вирішення

мистецького завдання та є інформаційною базою, на основі якої твориться інтуїтивний здогад.

У третій главі "Евристичний потенціал інтуїції в художньо-творчій діяльності" на основі розгляду інтуїції в контексті проблеми етапів творчого процесу окреслено потенціал інтуїції в становленні твору мистецтва; через здійснений порівняльний аналіз літературно-художньої та живописної антиципації розглянуто їх природу і специфіку; проаналізована роль інтуїції як фактора творення картини-передбачення в живописі.

Здійснений аналіз проблеми дає можливість вважати інтуїцію чинником становлення твору мистецтва не лише на етапі його зародження, але і на наступних. В художній творчості інтуїтивний та дискурсивний моменти органічно та нерозривно пов'язані один з одним. Інтуїтивний здогад може мати місце і на етапі появи задуму твору мистецтва, і при його конкретизації та втіленні в матеріально виражену форму, і при його сприйнятті. Це і визначає специфіку потенціалу інтуїції як фактора творення та інтерпретації мистецької інновації. Її важливість і цінність в становленні твору мистецтва обумовлюється, таким чином, продуктивним характером її результату (продукту) в процесі художньо-творчої діяльності.

Евристичні і творчі можливості інтуїції в художній творчості найбільш зримо проступають в її продукті - художній антиципації. В дисертаційному дослідженні розглянута специфіка появи та репрезентації двох форм художнього передбачення майбутнього - літературного та живописного; проаналізована роль інтуїції в процесі їх становлення.

В художній літературі передбачення характеризується низкою ознак. Воно безпосередньо не впливає з наукових фактів, які існували на момент його виникнення, і передує науковим, технічним відкриттям, соціальним явищам, що описує. Його особливістю є відсутність значної конкретності при описі майбутньої події, явища і т.п. Це контурне зображення майбутніх об'єктів або їх станів, яке лише в окремих елементах подібне на реалізоване в майбутньому. Йому властива відсутність чіткої хронології, часової "прив'язки" при описі майбутнього. Передбачається, насамперед, явища, подія, а не конкретний час їх появи, здійснення. Обумовлене це тим, що художньо-літературна антиципація базується на творенні уявних моделей, які фіксують найбільш бажаний для автора твору варіант розвитку об'єкта відображення, пізнання (вибір його найчастіше є результатом логічних міркувань). Такий підхід за своєю суттю є ймовірно-гіпотетичним і не претендує на надзвичайну точність

умовиводів. Такі евристичні судження висловлюються відносно об'єктів, які знаходяться в стані становлення і тому не виявилися на атрибутивному рівні; або ж вони ще не актуалізовані людством (це маловідомі і не осмислені належним чином на рівні сутності об'єкти або їх стани). Подібне судження не претендує на обов'язкову реалізацію (в цілому чи в плані окремих елементів) і не потребує тому точного наукового доказу. Воно найчастіше подається в контексті інших подій, явищ тощо, генетично з ним не пов'язаних. Тобто, в гносеологічному відношенні художньо-літературна антиципація є декларативним знанням за змістом, найчастіше дискурсивно-логічним або рідше інтуїтивно-гіпотетичним (за ступенем достовірності), евристичним (за рівнем цінності та обґрунтованості). За формою репрезентації вона є художнім знанням, поданим вербально-знаковими засобами. Об'єктом її зображення виступають технічні винаходи і соціальні явища, значно рідше - природні об'єкти або людина.

Інші ознаки притаманні живописній антиципації. Передбачення майбутнього, здійснене в живописній формі в жанрі портрета, за своїми гносеологічними ознаками є знанням про людину, яка виступає об'єктом відображення. Це фактичне за змістом знання, що має в своїй структурі аподиктичний і гіпотетичний компоненти. Тому за ступенем обґрунтованості і пізнавальної цінності його можна вважати евристичним знанням. За характером передбачення майбутнього - це динамічно-статистичне передбачення, яке окреслює тенденцію розвитку об'єкта. Живописній антиципації притаманні пізнавальна, прогностична, проєктивна, критична функції. В плані репрезентації вона є особливим видом знання, поданого невербальними художніми засобами (композиція, кольорова гама, світло-тіньовий контраст). Тобто, це вид позанаукового знання, носієм якого виступає картина.

Застосування специфічної форми репрезентації обумовлює насиченість змістами, пластичність вираження, алегоричність такої картини. Портрет-антиципація утримує декілька змістових планів: прямий (явний) та непрямий (неявний). Тут художній образ, як носій знання, несе в собі інформацію і про об'єкт художнього відображення (модель), і про суб'єкт художньої творчості (митця), і про його відношення до моделі. Портрет, як результат особистісного відображення моделі, фіксує в ній сукупність характеристик, найбільш актуальних і цінних для митця. Він також утримує в собі і неактуалізовану інформацію про модель, на основі якої формується художній підтекст твору - внутрішній, алегоричний план картини. Це найбільш важливе в змістовому навантаженні утворення, яке несе непряме художнє знання про людину-модель, митця та його

відношення до неї. Воно виникає на основі інтуїції художника і специфіки репрезентації ним образу.

Завдяки інтуїції митець актуалізує і фіксує художніми засобами неактуалізовану іншими людьми інформацію про об'єкт відображення. На основі цього він безпосередньо вбачає сутність особи моделі та створює власне уявлення про неї. Живописна антиципація є концентрованою в змістовому відношенні характеристикою останньої. Тобто, інтуїція виступає пізнавально-евристичним чинником, за допомогою якого у митця розширюється інформаційна база про людину, портрет якої створюється ним. Вона є також проєктивно-прогностичним фактором живописного передбачення, що сприяє творенню індивідуально-авторського уявлення про майбутню моделі. Інтуїція виконує оптимізаційну роль при художньо-концептуальному рішенні митцем свого творчого завдання і пошуці ним засобів його реалізації.

У висновках підводяться підсумки дослідження, робляться узагальнення, окреслюються перспективи подальшого вивчення феномена інтуїції.

У додатку "Етимологічний аналіз поняття "інтуїція" досліджується час фіксації даного поняття в основних європейських мовах (англійській, болгарській, іспанській, німецькій, португальській, російській, сербській, українській, чеській) та розглядаються версії його походження.

Здійснений аналіз етимології поняття "інтуїція" виявив, що воно фіксується з ХУ ст. в європейській науковій думці. Найбільш ймовірним є творення його на основі схоластичного терміна *intuitio*, який означав "споглядання" або "безпосереднє споглядання". Останній формувався під впливом пізньоантичного платонізму. Першоосновою для творення цього слова, найбільш імовірно, було лат. *intueri* (*intueor*) - пильно, уважно дивитися, розглядати; звертати увагу, брати до уваги. Воно є похідним від лат. *in* - в та *tueri* (*tueor*) - споглядати, позирати, дивитися.

У додатку "Семантичний аналіз поняття інтуїції" виявляється сучасний обсяг даного поняття на основі дослідження його дефініцій, наведених в 70 лексикографічних джерелах, які подані на 14 європейських мовах. Семасіологічний аналіз дає підставу стверджувати про неоднозначність поняття "інтуїція". Зафіксовані особливості національно-культурних традицій його трактування. В німецьких джерелах під інтуїцією розуміється специфічний спосіб осягнення істини, або результат пізнавальної діяльності людини, здійсненої особливим чином. Англійські джерела трактують її способом набуття

істинного знання, або ж якістю суб'єкта пізнання. Франкомовні - як продукт специфічної пізнавальної активності, або ж особливу форму пізнання. Українські та російські джерела розглядають інтуїцію незвичайною якістю людини, або продуктом особливим чином здійсненого пізнання та творчості.

Підсумкові висновки, що випливають з наукового дослідження. В результаті проведеного дослідження автор дійшов таких висновків:

- інтуїція є евристичним явищем осягнення істини без її дискурсивного виведення, яке базується на здатності розширеного сприйняття дійсності та є інформаційним "стрибком" в результаті збагачення предметної бази аналізу проблеми;

- неактуалізована свідомістю людини інформація, набута в процесі загального пізнання, є важливим чинником генерування інтуїтивного рішення творчого завдання;

- естетична інформація, як форма неактуалізованої інформації, є евристично-продукуючим фактором подолання художньо-творчої проблеми інтуїтивним шляхом;

- суб'єктивною основою формування інтуїтивного здогаду про шляхи подолання проблеми виступає інтуїція митця;

- інтуїція митця сприяє появі картини-антиципації в жанрі портрета; живописне передбачення майбутнього - це специфічне знання про людину, яка виступає об'єктом художнього пізнання і відображення, та особистість художника.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Творчі потенції педагогічного процесу: інтуїтивна здібність педагога в умовах комунікації / Княжук О.П. // Психологічні основи підготовки творчого вчителя / Ред. кол. Л.М.Король (відп. ред) та ін. - Житомир: ЖДПІ, 1996. - С. 74-82. - (0,5 д.а).

2. Творчий потенціал інтуїції в художньо-творчій діяльності: Проблема інтуїтивного передбачення майбутнього в художній літературі / Княжук О.П. // Гуманізм і духовність у контексті культури. К. 1. Духовність у гуманістичних виявленнях творчості. - Дрогобич: ДДПІ, 1995. С. 166-173. - (0,5 д.а.).

3. Мистецтво, естетика, світогляд / Княжук О.П. // Учитель і світогляд: проблеми становлення. - Житомир: ЖДПІ, 1995. С. 63-70. - (0,5 д.а.).

4. Основи специфіки художньої творчості / Княжук О.П. // Тези виступів. III-ї міжнар. наук. конф. "Творчість. Культура. Гуманізм". - К.: КПІ, 1993. Ч. II. С. 192-193. - (0,1 д.а.).

5. Роль інтуїції в становленні художньо талановитої особи /Княжук О.П. //Тези доп. та виступ. Міжнар. наук.-практ. конф. "Талановита особистість: сім'я, школа, держава". - К.: КІЩА, 1994. С. 138-140. - (0,15 д.а.).

6. Невербальна інформація в контексті культури дискусії /Княжук О.П. //Культура педагогічного спілкування як фактор гуманізації сучасної освіти: Матеріали міжрегіон. наук. конф., березень 1996 р. - Суми: СДПІ, 1996. С. 190-191. - (0,1 д.а.).

7. Роль інтуїції в становленні твору мистецтва /Княжук О.П.

//Тези наук. читань з нагоди 60-річчя від дня народження А.С.Канарського. - К.:КНУ, 1996. С. 24-26. - (0,15 д.а.).

RESUME

Knyazhuk H. Intuition in context of heuristic function of art.

The Dissertation for a candidate's degree of the philosophical sciences on speciality 09.00.08 - Esthetics.

Kyiv university named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1997.

The gnosiological-esthetic analysis of phenomenon of intuition is being realized in the thesis, which allows to take in a vast range of problems connected with consideration of deterministic system of this phenomenon, the elucidation of status of the philosophic notion of intuition in modern science, its etymology and evolution of ideas of intuition as a notion as well as phenomenon of reality. Besides, mechanisms of formation of the intuitive decision of the creative problem including the art's problem were studied.

The essence of the thesis which defines its contents and major ideas deals with intuition as the phenomenon which may optimize the process of the art's task.

Keywords: intuition, intuitive decision, intuitive ability, non-urgent information, artistic anticipation.

РЕЗЮМЕ

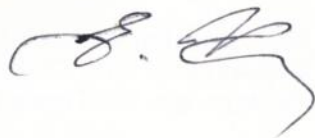
Княжук Е.П. Интуиция в контексте эвристической функции искусства.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.08 - эстетика. Киевский университет имени Тараса Шевченко, 1997.

В диссертации осуществляется гносеолого-эстетический анализ феномена интуиции, что позволяет охватить значительный круг проблем, связанных с рассмотрением системы детерминации данного явления, выяснением статуса философского понятия интуиции в современной науке, его этимологии, эволюции представлений о интуиции как понятии и явлении действительности, а также механизмов формирования интуитивного решения творческой задачи, в том числе художественно-творческой.

Суть диссертационного исследования, обуславливающая его содержание и основные идеи, заключается в рассмотрении интуиции как явления, способного оптимизировать процесс решения художественно-творческой задачи.

Ключевые понятия: интуиция, интуитивное решение, интуитивность, неактуализированная информация, эстетическая информация, художественная антиципация.

Здано до набору 16. 01.1997. Підписано до друку 01.1997.
Формат 60x94 1/16. Папір друк. N 1. Офсет-друк.
Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100. Зам. N 101

Житомирський центр науково-технічної та економічної інформації
262001, м. Житомир, вул. В.Бердичівська, 31

440660

AB 36.742

2